

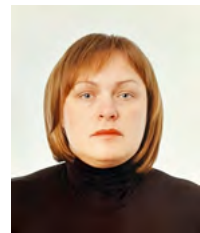
ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

УДК 341.171+342.7+342.95

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.6.15>

ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СТАНДАРТІВ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Гороть Алла Миколаївна,
orcid.org/0000-0001-8482-053X
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті здійснюється характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементації в національне законодавство України. Акцентується увага на тому, що останніми десятиліттями права людини перебувають у центрі уваги вчених. Неодноразово зверталася увага на проблему їх дотримання державами, зокрема відступів і обмежень від цих прав, особливості їх імплементації в національну правову систему. Попри актуальність прав людини, у науковій літературі вкрай рідко вчені звертаються до дослідження безпосередньо прав і свобод засуджених, міжнародних стандартів поводження з в'язнями та особливостей впровадження цих стандартів у національні правові системи, виконання міжнародних зобов'язань щодо прав засуджених. У дослідженні відмічено, що ідея політико-правової думки щодо прав засуджених зародилася ще в часи Стародавньої Греції і привертала увагу світової спільноти до розв'язання нагальних потреб, розробки і прийняття стандартів у пенітенціарній сфері протягом століть. Міжнародні стандарти прав і свобод виникли лише після створення ООН.

Сьогодні міжнародно-правове співробітництво у цій сфері є досить розвинутим. Про дотримання прав засуджених свідчить наявність чіткої системи міжнародно-правових актів, що, безумовно, впливає на розвиток національних пенітенціарних систем світу, визначає принципи та напрями розвитку їх пенітенціарного законодавства і практики застосування в національних правових системах держав.

Як повноважний суб'єкт міжнародного права Україна взяла на себе низку зобов'язань шляхом приєднання до міжнародних договорів і відповідно до процесу вдосконалення національного законодавства з питань захисту засуджених. Наша держава імплементує ці норми в національне законодавство, про що свідчить низка реформ та внесення змін до законодавчих актів з метою наближення їх до міжнародних стандартів.

Ключові слова: права людини, права засуджених, свободи, міжнародно-правове регулювання, міжнародні стандарти поводження із засудженими, міжнародно-правові зобов'язання України, пенітенціарна система, імплементація.

Horot Alla. Characteristics of international legal penitentiary standards and their implementation in the national legislation of Ukraine

The article characterizes international legal penitentiary standards and their implementation in the national legislation of Ukraine. The emphasis is on the fact that despite the fact that in recent decades human rights have been in the focus of attention of scientists, attention has repeatedly been drawn to the problem of their observance by states, derogations and restrictions, as well as the features of implementation in the national legal system, despite the relevance of human rights, it should be noted that in scientific literature they extremely rarely turn to the study

of the rights and freedoms of convicts, international standards for the treatment of prisoners and the features of the implementation of these standards in national legal systems, the fulfillment of international obligations regarding the rights of convicts. The study notes that despite the fact that the idea of political and legal thought regarding the rights of prisoners originated in the times of Ancient Greece and attracted the attention of the world community to solving urgent needs at the international level, the development and adoption of standards in the penitentiary sector for centuries, as international standards they emerged only after the creation of the UN.

Today, international legal cooperation in this area is quite developed, the observance of the rights of prisoners is evidenced by the presence of a clear system of international legal acts, which, of course, affects the development of national penitentiary systems in the world, determines the principles and vectors of the development of their penitentiary legislation and the practice of application in the national legal systems of states.

As a full-fledged subject of international law, Ukraine has undertaken a number of obligations by joining a number of international treaties and, in accordance with the process of improving national legislation on the protection of prisoners, implements these norms into national legislation, as evidenced by a number of reforms and amendments to a number of legislative acts in order to bring them closer to international standards.

Key words: *human rights, rights of prisoners, freedoms, international legal regulation, international standards for the treatment of prisoners, international legal obligations of Ukraine, penitentiary system, implementation.*

Потреба у широкому закріпленні прав людини у внутрішньому законодавстві держав, а також у розробці універсальних міжнародних стандартів прав людини виникла у ХХ ст. у зв'язку з процесами, пов'язаними з наслідками Другої світової війни (масові порушення прав людини). Світова спільнота розробила певні мінімальні вимоги до держав світу, які встановлюють гарантії прав і свобод людини на певному рівні, достатньому для гідного життя людини. Саме така активна позиція на рівні світової спільноти змусила держави вчиняти дії, спрямовані на наповнення прав людини конкретним змістом, а також забезпечення визнання людини, її честі та гідності найвищою соціальною цінністю.

З прийняттям міжнародних стандартів прав людини на універсальному міжнародному рівні ідея прав людини, їх первинності у стосунку до держави перетворилася на вищу і абсолютну цінність. Саме тому права людини та обов'язок їх забезпечення є вимогою, що висувається до держави, стоїть вище за неї, не залежить у своєму імперативному характері від волевиявлення держави. Держава не висловлює свою згоду на надання чи ненадання прав людини, на забезпечення чи незабезпечення їх захисту. Цей обов'язок покладено на державу в силу самої природи цих прав, в силу їх природного характеру і похідного, штучного характеру держави. І саме тому до переліку суве-

ренних прав держави не входить право визнавати чи не визнавати певні права за людиною. Суверенним правом держави є лише обрання способів забезпечення і механізмів контролю за їх реалізацію.

В останні десятиліття права людини перебувають у центрі уваги вчених, неодноразово зверталася увага на проблему їх дотримання державами, відступи і обмеження, а також особливості імплементації в національну правову систему. Попри актуальність прав людини, слід відмітити, що в науковій літературі вкрай рідко вчені звертаються до дослідження безпосередньо прав і свобод засуджених, міжнародних стандартів, які їх закріплюють, особливостей впровадження цих стандартів у національне законодавство, імплементаційних процедур, виконання міжнародних зобов'язань щодо прав засуджених.

Погоджуємося з думками дослідників, що у сучасній науці міжнародного права значна увага приділена формуванню політико-правових ідей, концепцій і теорій походження прав людини, проте практично оминаються увагою такі ідеї, концепції і витoki становлення міжнародно-правового статусу засуджених, міжнародного пенітенціарного права, міжнародної пеналогії тощо [1].

Хоча ідеї формування політико-правових ідей, концепцій і теорій прав засуджених беруть свій початок ще у працях мислителів Стародавньої Греції, як міжна-

родні стандарти вони сформувалися лише після створення ООН. Що стосується перших правових ідей, то в працях Піфагора, Демокріта, Сократа, Платона обґрунтовувалася недоцільність суворих заходів покарання, які загалом не сприяють ефективній протидії злочинам, тобто очевидною була популяризація заперечення насильства, а також пропагування дієвих ідей гуманізму, виховання для розвитку ідеальної держави [2, с. 45].

З розвитком канонічного права, що поширювало регулювання на широке коло відносин, відзначається певна модифікація інституту прав і свобод людини. Тогочасні мислителі у своїх вченнях відстоювали людську природу, цінність людини, її права і свободи. Покарання, його види та виконання трактувались у контексті захисту прав і свобод людини. Ідеї мислителів про засади рівноваги злочину і покарання полягали у його неминучості, а не на суворості, недопущенні повторних злочинів і заподіяння збитків іншим і суспільству, в обмеженні застосування смертної кари, у якості та доступності законів, удосконаленні виховання. Такі ідеї, що становлять умови зміцнення правового порядку, повинні ґрунтуватись на принципах гуманізму і законності, а не на катуваннях та інших нелюдських покараннях. Вони відображені у сучасних принципах міжнародного права.

Великий вплив на формування системи захисту прав і свобод засуджених здійснив англійський гуманіст Джон Говард, який обґрунтував ідею про те, що мета покарання може бути досягнута за умов належного забезпечення прав, інтересів в'язнів за допомогою їх залучення до праці, дисципліни, навчання. Це значно вплинуло на гуманізацію виконання покарань у світі. Зокрема, за ініціативою Джона Говарда було прийнято білль про поліпшення умов перебування засуджених у в'язницях парламентом Англії 1774 р. [3].

Формування політико-правової думки та досвід виконання покарань багатьох зарубіжних державах засвідчили привернення уваги світової спільноти до розв'язання нагальних проблем на міжнародному рівні щодо розробки і прийняття стандартів у пенітенціарній сфері.

Дослідники стверджують, що створення міжнародних стандартів поводження із засудженими і спроби запровадження між-

народного інституту захисту прав і свобод ув'язнених розпочалися з конгресу 1872 р., коли були започатковані реформи в низці держав, пошук ефективних моделей пенітенціарних систем (англійська, ірландська, бельгійська тощо). Такі стандарти формувалися і під час діяльності Ліги Націй, про що свідчить прийняття Мінімальних правил поводження з в'язнями, підготовлених у 1933 р. [4; 5; 6; 7].

І лише з моменту створення ООН світове співтовариство почало працювати у напрямі удосконалення міжнародних стандартів захисту прав і свобод засуджених. У Статуті ООН зазначено, що основним завданням цієї організації є: «Здійснення міжнародного співробітництва у напрямі підтримання міжнародного миру і безпеки, вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру, заохочення та розвиток поваги до прав людини тощо» [4]. Отже, одним із основних напрямів діяльності ООН є захист прав і свобод людини і громадянина, зокрема прав і свобод засуджених, а також розробка і прийняття стандартів поводження з такою категорією людей [8].

У юридичній доктрині зазначається, що міжнародні стандарти, як правило, мають рекомендаційний характер. У такому випадку стандарт є орієнтиром, зразком, який доцільно застосовувати в силу його розумності та практичної цінності і за допомогою якого забезпечується гармонізація норм національних правових систем у суспільно важливих сферах [9].

Проведений аналіз свідчить про те, що протягом тривалого часу спостерігається диференціація правового статусу окремих категорій населення, що відображено у міжнародно-правових актах і національному законодавстві держав, у тому числі України. Це стосується прав і свобод засуджених, гарантій їх реалізації і захисту. Слід зазначити, що вагомі внесок у розробку, прийняття і реалізацію міжнародно-правових стандартів прав і свобод засуджених серед таких міжнародних організацій здійснила Організація Об'єднаних Націй (ООН), а згодом і інші міжнародні організації та спеціалізовані установи ООН. Зокрема, першим міжнародним документом, який був прийнятий під егідою ООН, була Загальна деклара-

ція прав людини 1948 р., у ст.ст. 5–10 якої були встановлені окремі права, що поширюються на засуджених, серед яких зазначена заборона на застосування тортур і жорстокого поводження або покарання та право на захист у будь-яких обставинах [10]. Згодом низка інших міжнародних договорів ці норми доповнила. Права засуджених гарантувалися в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Декларації про захист осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1975 р., Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Факультативному протоколі до цієї Конвенції 2002 р., Мінімальних стандартних правилах ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) 1990 р., Основних принципах поводження з в'язнями 1990 р.; Правилах ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила) 2010 р., Мінімальних стандартних правилах ООН поводження із в'язнями (Правила Мандели) 2015 р., Мінімальних стандартних правилах ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Правилах ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими, Процедурі ефективного виконання Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими, Зводі принципів захисту від осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі, Основних принципах поводження з ув'язненими, Кодексі поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку тощо.

Особливу увагу слід звернути на Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, які, на думку багатьох дослідників, є засадничим документом, положення якого мають універсальний характер. Зазначені правила визначають процедуру управління пенітенціарними установами, організаційні аспекти їх діяльності і впроваджуються в національне законодавство з урахуванням, якщо це необхідно, їх адаптації до чин-

них законів і культури, але без шкоди для духу [11]. Правила визначають загальні та особливі умови управління пенітенціарними установами. Певна увага в системі організації діяльності пенітенціарних закладів приділяється їх персоналу, вимогам до нього, керівнику (директору) установи [11]. На сьогодні Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями існують у якості фундаментальних і загально визнаних рекомендацій з питань поводження з в'язнями (засудженими) та забезпечення ефективного управління місцями позбавлення волі і визнаються світовою спільнотою в якості таких. Згодом вони були доповнені іншими нормами, які вдосконалюють систему захисту прав засуджених.

Міжнародні стандарти як норми міжнародного права покладають зобов'язання на держави щодо поводження з особами, позбавленими волі, як того вимагає міжнародне право. Крім того, вони містять рекомендації щодо мінімально допустимого рівня такого поводження. З огляду на великий інтерес світового співтовариства до гарантування і дотримання прав людини саме права осіб, які перебувають у закладах позбавлення волі, знаходяться у центрі уваги і є об'єктом здійснення міжнародного, громадського та інших видів контролю в установленому порядку [12].

Також з метою контролю за дотриманням державами своїх зобов'язань щодо даних норм у рамках ООН було створено низку інституційних механізмів захисту прав засуджених (в'язнів), які діють відповідно до міжнародних договорів. Комітет проти катувань, Підкомітет проти катувань поряд з національними превентивними механізмами забезпечують захист прав засуджених на універсальному рівні. Важливу роль у розвитку міжнародно-правового регулювання захисту прав і свобод засуджених відіграють міжнародні неурядові організації.

Про ефективне міжнародно-правове співробітництво у сфері дотримання прав засуджених свідчить наявність чіткої системи міжнародно-правових актів, що, безумовно, впливає на розвиток національних пенітенціарних систем світу, визначає принципи та вектори розвитку їх пенітенціарного законодавства і практики застосування.

Хоча більшість офіційних міжнародних актів, що закріплюють міжнародно-правові пенітенціарні стандарти, має рекомендаційний характер, що часто відображено в їх змісті, держави активно впроваджують їх у національне законодавство.

Про це свідчить і досвід України. З моменту здобуття незалежності Україна стала демократичною державою, яка взяла на себе низку міжнародних зобов'язань, у тому числі і щодо дотримання та гарантування прав людини, та сумлінно їх дотримується. З прийняттям Конституції України 1996 р. було закріплено ці стандарти в національному праві. Слід зазначити, що, на думку багатьох дослідників, протягом 1990–1995 рр. спостерігався поступальний рух на шляху удосконалення національного законодавства України з питань організації управління системою виконання покарань, реального забезпечення прав і свобод засуджених. Україна активно інтегрувалася у світове співтовариство. У зв'язку з цим і правове регулювання процесу виконання кримінальних покарань зазнало суттєвих змін, спрямованих на реальне втілення принципу гуманізму у поводженні з засудженими [2].

Взявши курс на інтеграцію до Європейського Союзу та НАТО, Україна неодноразово задля приведення у відповідність національного законодавства з прав та свобод засуджених до взятих міжнародно-правових зобов'язань вносила зміни до Кримінально-виконавчого кодексу щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань [13], щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів [14], щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань [15], щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення [16] тощо.

Відповідно до процесу вдосконалення національного законодавства з питань захисту засуджених їм гарантувалася свобода совісті та віросповідання (абз. 10 ч. 1 ст. 8 КВК України); запроваджувалися норми, які забезпечили їхнє право на особисту безпеку (ст. 10 КВК України); надавалася можливість користуватись платними медичними послугами (абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК України); надавалось право здійснювати листування з особами, які перебувають за межами колоній, вести з ними

телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет (абз. 7 ч. 1 ст. 107 КВК України); скасоване дисциплінарне стягнення у виді позбавлення чергового побачення; зняті обмеження на отримання посилок або передач та на листування (ст. 112, 113 КВК України) [17].

Постійно відбувається модернізація національного законодавства з питань захисту прав і свобод засуджених, удосконалення інституційного механізму національної моделі імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері, про що свідчить прийняття низки нормативних актів.

Важливу роботу на шляху імплементації міжнародно-правових зобов'язань здійснюють Міністерство юстиції України, Державна кримінально-виконавча служба України, Міністерство закордонних справ України, Уповноважений ВРУ з прав людини, безпосередньо установи виконання покарань. Звісно, проблеми політичного, соціально-економічного, кадрового характеру перешкоджають належному виконанню міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених.

Попри активний процес імплементації міжнародно-правових норм, все ж залишилися певні проблеми невідповідності національних норм зазначеним стандартам, які стосуються прав засуджених. Погоджуємося з Д. Ягуновим, який серед основних проблем невідповідності наявних стандартів пенітенціарної системи України міжнародним стандартам визначив фактори, які перешкоджають наближенню до установлених стандартів, а саме: 1) небезпечно велике в'язничне населення (від себе можна додати ще й завелику кількість осіб під контролем національної служби пробації); 2) небезпечне переповнення пенітенціарних установ; 3) незадовільні умови тримання ув'язнених та незадовільні умови роботи в'язничного персоналу; 4) недобір в'язничного персоналу; 5) розчарування в'язничного персоналу у своїй роботі; 6) низький рівень в'язничної безпеки; 7) токсичний мікс ув'язнених та засуджених до тривалих строків покарання та/або до довічного ув'язнення, а також ув'язнених та засуджених, які мають психічні розлади; 8) бунти, масові завору-

шення та інші форми безладу у пенітенціарних установах тощо [18, с. 429].

Водночас, попри певні проблеми, процес імплементації не припинявся. Унаслідок імплементації міжнародних стандартів 16 грудня 2022 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1153-р була схвалена «Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р.» та був затверджений «Операційний план її реалізації у 2022–2024 рр.». У Стратегії зазначалось зокрема, таке: «Система кримінальної юстиції та наявний механізм ресоціалізації засуджених потребують удосконалення з урахуванням руйнівних наслідків широкомасштабної військової агресії Російської Федерації проти України; <...> органи державної влади повинні створити в пенітенціарних установах такий режим і умови, що не перевищують мінімальний рівень страждань, який особа може зазнавати під час відбуття покарання; <...> умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань, що ускладнює досягнення завдань виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості повторних злочинів і надзвичайних подій; Європейським судом з прав людини неодноразово зверталась увага, зокрема, на переповненість слідчих ізоляторів, недостатню кількість та низьку якість продуктів харчування, неналежну медичну допомогу, нестачу денного світла та свіжого повітря, невиправдані режимні обмеження; умови позбавлення волі, особливо в середовищі засуджених та осіб, взятих під варту, потребують створення додаткових гарантій захисту людини в місцях позбавлення волі, у тому числі з урахуванням воєнних викликів» [19].

На думку дослідників, удосконалення забезпечення прав і свобод засуджених в Україні можливе завдяки запровадженню Стратегії реформування пенітенціарної системи України та затвердженню операційного плану її реалізації, а також визначенню основних стратегічних цілей, у яких би відображалися і удосконалювалися: 1) створення належних умов тримання засуджених та осіб, узятих під

варту; 2) створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; 3) забезпечення права на охорону здоров'я та належне медичне обслуговування в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 4) збільшення застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробачії; 5) удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; 6) забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 7) формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу пенітенціарної системи; 8) розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи. Також, на думку А.В. Ковальова, слід звернути увагу під час забезпечення захисту прав засуджених на підбір, підготовку, навчання і діяльність персоналу установ виконання покарань України та гарантії їх правового та соціального захисту [1, с. 170].

Дослідники наголошують, що реалізація міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в Україні здійснюється за трьома напрямками: а) за допомогою формування відповідної кримінально-виконавчої політики; б) через удосконалення національного кримінального законодавства; в) у практичній діяльності органів та установ, що виконують покарання [20].

Окрім спеціальних міжнародних договорів, які стосуються пенітенціарних правил, Україною ратифіковано низку універсальних міжнародних угод, що дало можливість імплемувати міжнародні стандарти поводження із засудженими у національне законодавство і, зокрема, у кримінально-виконавче законодавство. Зокрема, у ч. 1 ст. 1 КВК України міститься положення, згідно з яким способом захисту інтересів особи, суспільства і держави як мети кримінально-виконавчого законодавства є «запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими», що цілком відповідає змісту Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження

й покарання. 5 травня 1997 р. Україною був підписаний, а потім і ратифікований Протокол № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Європейської конвенції з прав людини), що зобов'язало 22 лютого 2002 р. скасувати смертну кару як вид покарання, передбачений КК. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, набрала чинності для України з 1 вересня 1997 р., після чого Україну

у 1998, 1999, 2000 і 2002 роках відвідали з інспекцією члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [21].

Водночас слід відмітити, що, попри велику кількість проведених змін, все ще залишаються невирішені проблеми та невикористані можливості на шляху приведення національного кримінально-виконавчого законодавства у відповідність із міжнародними стандартами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковальов А.В. Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні : дис. ... докт. філос. : 081 «Право». Київ, 2023. 233 с.
2. Осауленко А.О. Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.) : монографія. Київ : Вадекс, 2019. 450 с.
3. Howard John: prison reformer. With a foreword by Hugh J. Klare URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3386190;view=1up;seq=34> (дата звернення: 24.12.2024).
4. United Nations Treaty collection. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&lang=en (дата звернення: 11.12.2024).
5. Баймуратов М.О. Міжнародне право : підручник. Суми : Університетська книга ; Одеса : Астропринт, 2006. 424 с.
6. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : методичні рекомендації / уклад. О.В. Романюк, В.О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с.
7. Осауленко А.О. Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.) : монографія. Київ : Вадекс, 2019. 450 с.
8. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U>.
9. Київець О.В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. URL: <http://eurolaw.org.ua/publications/ukrainian-journal-of-european-studies/5-2011/44-2011-12-29-14-40-03> (дата звернення: 21.12.2024).
10. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.12.2024).
11. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 26.12.2024).
12. Царюк С.В. Контроль за діяльністю установ виконання покарань у світлі вимог міжнародних стандартів. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/1208063> (дата звернення: 23.12.2024).
13. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1828-17> (дата звернення: 01.01.2025).
14. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1186-18> (дата звернення: 27.12.2024).
15. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань : Закон України від 6 вересня 2016 р. № 1488-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1488-19> (дата звернення: 27.12.2024).
16. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення : Закон України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1487-19> (дата звернення: 27.12.2024).
17. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 02.01.2025).

18. Yagunov D.V. Prison reform in Ukraine: some analytical notes and recommendations. *European political and law discourse*. 2016. Vol. 3. Iss. 4. P. 167–184, 429–430.

19. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 рр. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80/conv#Text> (дата звернення: 22.12.2024).

20. Пономарьов О. Особливості відображення Міжнародних стандартів щодо поводження з ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2024/15.pdf (дата звернення: 22.12.2024).

21. Кримінально-виконавче право України : підручник / за ред. А.Х. Степанюка. Харків : Право, 2006. 256 с.